

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

kafedra “Qida məhsullarının
texnologiyası”

Fənn “Sahə müəssislərində
istehsalın təşkili”

Hazırladı : i.f.d. b/m. Nəsrullayeva G.M.

Mövzu 7. Qida sənayesi müəssisələrində istehsal proqramı və maddi resurslardan istifadənin təşkili

PLAN:

- 1. Müəssisənin istehsal proqramı, onun təşkili və işlənilib hazırlanma qaydası**
- 2. İstehsalın həcm göstəriciləri**
- 3. Müəssisənin əsas və köməkçi sexlərinin istehsal proqramının işlənilib hazırlanmasının xüsusiyyətləri**
- 4. Operativ istehsal planlaşdırılması, onun vəzifələri sistemləri və operativ planlaşdırma işlərinin təşkili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri**
- 5. Material resurslarının mahiyyəti tərkibi və təyinatı**
- 6. Texniki-iqtisadi norma və normativlər, onların tərkibi təsnifatı və formalaşdırma prinsipləri**

1. Müəssisənin istehsal proqramı, onun təşkili və işlənilib hazırlanma qaydası

Müəssisənin **istehsal proqramı** onun cari ildə müəyyən nomenklaturada, çeşiddə, keyfiyyətdə və müddətdə məhsul buraxılışını özündə əks etdirir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin istehsal proqramı **dövlət tapşırıqları, istehlakçıların sifarişləri və mal göndərmə müqaviləsinə** əsasən işlənilib hazırlanır.

Məhsulun nomenklaturası

Natural ifadədə məhsulun qruplar, vəziyyətlər və uçotda qəbul edilmiş sistemləşdirilmiş adbaad siyahısıdır. Müxtəlif məhsul növlərinin detallandırılması dərəcəsinə görə məhsul nomenklaturası geniş, qruplar üzrə və ümumi-planlı məhsul nomenklaturasına ayrılır.

Məhsulun çeşidi

Məhsulun növ, tip, sort, ölçü, marka və artikul üzrə tərkibini xarakterizə edir. Məhsul çeşidinin düzgün müəyyənləşdirilməsi iqtisadiyyatın və əhəlinin tələbatının daha yaxşı ödənilməsi, istehlakçıların tələblərinə cavab verməyə məmulatlar buraxılışına yol verilməməsi məqsədini güdür.

Məhsulun keyfiyyəti

Onun təyinatına müvafiq olaraq müəyyən şəxsi və istehsal tələbatının ödəmək qabiliyyətini şərtləndirən xassələrin məcmuyudur. Məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi iqtisadi artımın ən mühüm amili, istehsalın intensivləşdirilməsinin vacib şərtidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi mühüm iqtisadi və siyasi vəzifə kimi çıxış edir.

İstehsal proqramı aşağıdakı ardıcılıqla işlənib
hazırlanır:

ilk növbədə müəssisələr arasında mal göndərmə haqda
bağlanmış müqavilələr, istehlakçılar tərəfindən verilmiş
sifarişlər və dövlət tərəfindən verilmiş tapşırıqlar
arasında cari ildə buraxılacaq məhsulların tam
nomenklaturası, çeşidi, miqdarı və müddətləri müəyyən
edilir; sonra cari ilin sonuna müəssisə anbarında qalmış
hazır məhsulların miqdarı, tamamlanmamış istehsalın
normativ səviyyəsi təyin edilir; daha sonra zəruri texniki-
təşkilati tədbirləri nəzərə almaqla istehsal proqramının
layihəsi işlənib hazırlanır və əmək kollektivinin geniş
müzakirəsinə verilir.

Əmək kollektivi tərəfindən qəbul edilmiş istehsal proqramı müəssisənin müdiri tərəfindən təsdiq olunaraq icra üçün müəssisənin sexlərinə, istehsal sahələrinə və briqadalarına göndərilir. Bütün səviyyələrdə istehsal proqramı aşağıdakı **üç bölmədən ibarət olaraq işlənilir hazırlanır:**

- a) natural ifadə məhsul istehsalı bölməsi; b) tamamlanmamış məhsul qalığının dəyişməsi bölməsi;
- c) istehsal gücü balansı və ondan istifadə bölməsi.

Sənaye müəssisələrində istehsal proqramını
yüksək səviyyədə işləyib hazırlamaq üçün
aşağıdakı tələbləri nəzərə almaq lazımdır:

- 1) istehsal proqramı elə tərtib olunmalıdır ki, onun həyata keçirilməsi dövlət tərəfindən verilmiş tapşırıqların, bağlanmış müqavilələrin və istehlakçılar tərəfindən verilmiş sifarişlərin tam və vaxtında yerinə yetirilməsi təmin etmiş olsun;
- 2) istehsal proqramının göstəriciləri elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır, yəni o, elmi-texniki tərəqqinin nəliyyətlərini, qabaqcıl istehsalat təcrübəsini səmərələşdiricilərin və yenilikçilərin təkliflərini və tövsiyyələrini özündə əks etdirməlidir;

3) istehsal proqramı istehsalın ahəngdarlığını təmin etməlidir, çünki bu, müəssisənin istehsal gücündən, maddi və əmək ehtiyatlarından istifadəni yaxşılaşdırır, bağlanmış müqaviləyə, icra üçün qəbul edilmiş naryada uyğun olaraq məhsul göndərilməsi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə şərait yaradır;

4) istehsal proqramı optimal olmalıdır, yəni o, elə işlənib hazırlanmalıdır ki, əksər fəhlələr tərəfindən yerinə yetirilə bilsin;

5) istehsal proqramı mövcud texnoloji maşın və avadanlıqların tam yüklənməsini təmin etməlidir. Bu, iş vaxtından istifadənin yaxşılaşdırılmasına imkan verir. İş vaxtından istifadənin yaxşılaşdırılması isə istehsalın intensivləşdirilməsinin, əmək məhsuldarlığının artırılmasının mühüm ehtiyat mənbələrindən biridir.

2. İSTEHSALIN HƏCM GÖSTƏRİCİLƏRİ

Müəssisənin istehsal proqramını işləyib hazırlamaq üçün natural, dəyər və əmək göstəricilərindən istifadə edilir.

Natural göstəricilər məhsulların kəmiyyətini onlara xas olan natura formasında səciyyələndirir və onların fiziki həcmi əks etdirən vahidlərlə ölçülür. Məsələn, natural ifadədə konserv məhsulları min şərti banka (m.ş.b.) ilə, süd məhsulları tonla, bəzi maşın və avadanlıqlar isə ədədlə ölçülür.

Dəyər göstəriciləri

Məhsulun həcmi dəyər (pul) ifadəsində səciyyələndirməyə imkan verir. Dəyər göstəricilərinin tətbiqi iqtisadiyyatda əmtəə - pul münasibətlərinin mühüm rolu ilə, istehsal məsrəfləri və nəticələrinin ümumiləşdirici şəkildə səciyyələndirilməsi ilə bağlıdır. Dəyər göstəricilərinə ümumi, əmtəəlik, realizə olunan və xalis (təmiz) məhsul göstəriciləri, həmçinin normativ emal dəyəri aiddir.

Ümumi məhsul

müəssisənin kənara vermək üçün, yaxud da gələcəkdə öz istehsalında istifadə üçün istehsal etdiyi məhsulun həcmi səciyyələndirən göstəricidir. Ümumi məhsul ümumi dövriyyədən istehsaldaxili dövriyyənin kəmiyyəti qədər azdır.

Sənaye müəssisələrinin ümumi məhsulunun tərkibinə cari ildə buraxılacaq əmtəəlik məhsulların həcmi ($Q_{\text{ə.m.}}$), bitməmiş istehsalın ($Q_{\text{b.i.}}$) və y/f-rın qalıq artımı ($Q_{\text{y.a.}}$), kənar üçün sənaye xarakterli işlərin həcmi ($Q_{\text{k.i.}}$) və sifarişçilərin verdiyi xammal və materialların dəyəri ($D_{\text{mat.}}$) daxildir, yəni:

$$Q_{\text{üm.}} = Q_{\text{ə.m.}} + Q_{\text{y.a.}} + Q_{\text{b.i.}} + Q_{\text{k.i.}} + D_{\text{mat.}}$$

Əmtəəlik məhsul

müəssisənin müəyyən dövüdə istehsal etdiyi, müəssisədən kənarda realizə olunmaq üçün nəzərdə tutduğu məhsulların həcmi özündə əhatə edir. Əmtəəlik məhsulun tərkibinə daxildir: cari ildə müəssisənin bütün əsas, köməkçi və xidmətedici sex və təsərrüfatlarında istehsal edilən hazır məhsul ($Q_{\text{haz.}}$), müəyyən dövüdə kənara buraxılmış y/f-ın həcmi ($Q_{\text{yar.}}$), digər müəssisə və təşkilatların sifarişi ilə göstərilən xidmətlərin həcmi ($Q_{\text{xid.}}$), yəni:

$$Q_{\text{əm.}} = Q_{\text{haz.}} + Q_{\text{yar.}} + Q_{\text{xid.}}$$

Realizə məhsulu

istehsalçı müəssisədən sifarişçilərə göndərilən və onlar tərəfindən alınaraq haqqı ödənilən məhsuldur. Sifarişçidən vəsaitin mal göndərən müəssisənin hesablama hesabına daxil olması anı realizə anı sayılır. Realizə məhsuluna sifarişçilərə göndərilmiş hazır məhsul ($Q_{\text{haz.}}$), cari ilin əvvəlinə müəssisə anbarında hazır məhsul qalığı ($Q_{\text{h.q.}}$) və istehlakçılara göndərilmiş, lakin hələlik haqqı ödənilməmiş məhsulların dəyəri ($Q_{\text{gön.}}$), kənar üçün görülmüş sənaye xarakterli işlərin dəyəri ($Q_{\text{iş.}}$) daxildir, yəni:

$$Q_{\text{real.}} = Q_{\text{haz.}} + Q_{\text{h.q.}} + Q_{\text{gön.}} + Q_{\text{iş.}}$$

Xalis (təmiz) məhsul

müəssisədə, yaxud maddi istehsalın digər sahələrində yerinə yetirilmiş dəyərin kəmiyyətini səciyyələndirən göstəricidir. Xalis məhsul ümumi məhsuldan keçirilmiş dəyərin, yəni istehlak edilmiş istehsal vasitələri dəyərinin kəmiyyəti qədər fərqlənir. Planlaşdırılmada və uçot işlərində xalis məhsul ümumi məhsulla onun istehsalına çəkilən maddi məsrəflərin cəmi arasındakı fərq kimi hesablanır, yəni:

$$Q_{\text{xal.}} = Q_{\text{üm.}} - M_{\text{mad.}}$$

Şerti-xalis məhsul

müəssisənin məzmunca son ictimai məhsul kateqoriyasına uyğun gələn fəaliyyət göstəricisidir. Şerti-xalis məhsul ümumi məhsulun istehsalına çəkilən cari məsrəfləri çıxmaqla yerdə qalan hissəsinə bərabərdir. Başqa sözlə o, xalis məhsuldan ($Q_{xal.}$) və əsas istehsal fondlarının hesablanmış amortizasiyasından ($A_{ay.}$) ibarətdir, yəni:

$$\text{ŞXM} = Q_{xal.} + A_{ay.}$$

Normativ-xalis məhsul

məhsul vahidi istehsalına zəruri canlı əmək sərfini əks etdirən, müqayisəsi normativlərlə müəyyən olunan məhsulun həcm göstəricisidir. Normativ-xalis məhsulun normativi (NXM), sosial sığortaya ayırmalarını ($S_{ay.}$) və illik mənfəəti cəmləşdirməklə məmulatın topdansatış qiymətinin bir hissəsini təşkil edir, yəni:

$$NXM = \Theta_{haq.} + S_{ay.} + M_{il.}$$

Normativ – emal dəyəri (NED) –

müəyyən dövr ərzində fəaliyyət göstərir və özündə işçilərin əsas və əlavə əmək haqqını ($\Theta_{\text{haq.}}$), ona sığorta ayırmalarını ($S_{\text{ay.}}$), sex ($X_{\text{sex.}}$) və ümumzavod ($X_{\text{zav.}}$) xərclərini əks etdirir. Normativ emal dəyəri göstəricisindən tikiş, poliqrafiya, konserv və s. sənaye müəssisələrində daha geniş istifadə edilir və aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\text{NED} = \Theta_{\text{haq.}} + S_{\text{ay.}} + X_{\text{sex.}} + X_{\text{zav.}}$$

Əmək göstəriciləri – məhsulun əmək tutumunun hesablanması üçün əsas təşkil edir. Məhsulun əmək tutumu – məhsul vahidi istehsalına, yaxud müəyyən texnoloji əməliyyatın yerinə yetirilməsinə sərf olunan iş vaxtının göstəricisidir. Faktiki, normativ və plan əmək tutumunu fərqləndirirlər.

Faktiki əmək tutumu – məhsul vahidinin hazırlanması üçün bütün texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsində əsas fəhlələrin faktiki sərf etdikləri iş vaxtının məcmuyunu xarakterizə edir.

Normativ əmək tutumu – mövcud vaxt normaları üzrə məhsul vahidinin hazırlanmasına əsas fəhlələrin sərf etdikləri iş vaxtının cəmini özündə əks etdirir. Normativ və faktiki əmək tutumlarının bir-biri ilə müqayisəsi qüvvədə olan normaların yerinə yetirilməsi dərəcəsini səciyyələndirir.

Plan əmək tutumu – məhsul vahidinin hazırlanmasına əsas fəhlələrin nəzərdə tutulmuş iş vaxtı məsrəflərini səciyyələndirir və qüvvədə olan normalara əsasən müəyyən edilir

3. Müəssisənin əsas və köməkçi sexlərinin istehsal proqramının işlənilib hazırlanmasının xüsusiyyətləri

Müəssisənin əsas və köməkçi sexlərinin istehsal proqramını işləyib hazırladıqda əsasən, natural göstəricilərdən istifadə edilir. Bu onunla izah edilir ki, əsas və köməkçi sexlərdə adətən məhdud nomenklaturada və daim təkrarlanan eyni cinsli məhsullar istehsal edilir.

Əmək cisimlərinin emal üçün istehsala verilməsi proqramı, onun istehsaldan buraxılması proqramından miqdarca pəstahın dəyişməsi həcmi qədər fərqlənir.

Əmək cisimlərinin istehsala verilməsi miqdarını müəyyən etmək üçün aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$$N_{\text{ver.}} = N_{\text{bur.}} + (Z_{\text{nor.}} - Z_{\text{fak.}})$$

burada:

$Z_{\text{nor.}}$ və $Z_{\text{fak.}}$ – verici və qəbuledici sex və istehsal sahələri arasındakı pəstahın normativ və faktiki miqdarı, ədədlə.

Sex və istehsal sahələrində
istehsaldan buraxılan məmulatların
sayını hesablamaq üçün aşağıdakı
düsturdan istifadə edilir:

$$N_{\text{bur.}} = N_{\text{ver.}} + (Z_{\text{nor.}} - Z_{\text{fak.}})$$